

ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ НАВЧАННЯ ТА ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ В ОСВІТІ

УДК 159.9(091) (5) DOI: 10.31558/2786-8745.2025.2(7).2

ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ДУШУ ТА ЗАРОДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ В КУЛЬТУРАХ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

Матохнюк Людмила Олександрівна

доктор психологічних наук, професор,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6316-2352>

Кучер Ірина Михайлівна,

асистент кафедри загальної та

соціальної психології

Донецький національний університет

імені Василя Стуса

***Анотація.** У статті простежено еволюцію уявлень про психічну реальність від міфологічних інтуїцій до філософських систем і подальшого становлення експериментальної психології 1879 року у Вундта. Показано, що мова й метафоричне мислення стали першим інструментом опису внутрішніх станів, а поява письма забезпечила накопичення й систематизацію знань. Розкрито цивілізаційні моделі душі: у Давньому Єгипті – багатокомпонентна структура (Ка, Ба, Шуїт, Рен, Ах) і ритуальна регуляція життя й смерті; у Месопотамії – віра в божественну детермінацію подій, розвиток спостереження та тлумачення знаків; в Індії – багаторівнева душа, карма й реінкарнація, йога та буддистська медитативно-етична практика; у Китаї – соціально-етична оптика конфуціанства з акцентом на вихованні й гармонії людини та суспільства. Обґрунтовано три етапи розвитку психологічного знання: міфологічний, філософський і науково-експериментальний. Уявлення про психічну реальність еволюціонували від*

міфологічних інтуїцій до філософських систем і далі – до експериментальної психології. Витоки уявлень про психіку закорінені в мовно-метафоричних моделях переживання, що дозволили ранній людині осмислити душу як життєву силу, внутрішній стан і духовного «двійника». Поява письма стала цивілізаційним рубежем, який забезпечив упорядкування, нагромадження й передачу знань, створивши основу для формування складних концепцій внутрішнього світу в культурах Єгипту, Месопотамії, Індії та Китаю. Ці цивілізації виробили різні, але комплементарні бачення душі – від багатокomпонентної духовної структури й ритуальної регуляції буття до розвинених практик самопостереження, морального вдосконалення та духовної дисципліни. Наукове становлення психології у 1879 році у Вундта закріпило експериментальний і емпіричний підхід, однак його інтелектуальні та культурні передумови – мова, символіка, ритуал, письмова традиція й соціальні норми – формувалися протягом тисячоліть. Принцип історизму дозволяє усвідомити безперервність розвитку поглядів на психіку та показує, що сучасні уявлення про свідомість і психічні процеси мають глибокі соціокультурні витoki, які зумовили багатоміриність і багатство сучасної психологічної думки.

Ключові слова: душа, психіка, психічна реальність, уявлення, цивілізація, мова, міфологічний світогляд, соціокультурний контекст, внутрішній світ людини, моральне вдосконалення.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями.

Проблематика найдавніших уявлень про душу посідає ключове місце у контексті

історико-психологічних досліджень, оскільки саме ранні форми пояснення психічних явищ відображають початок становлення людського пізнання та духовності. Вивчення архаїчних духовно-міфологічних

моделей світу дає можливість простежити витоки формування первинних понять про психічну реальність, структуру внутрішнього світу людини, природу свідомості, уявлень про життєву силу та її трансформації.

Сучасні наукові завдання у галузі психології, філософської антропології, когнітивної науки та культурології вимагають поглибленого аналізу історичних форм пояснення свідомості з метою реконструкції еволюції психічного досвіду людства. Практичне значення розроблення цієї тематики ґрунтується на потребі розуміння архетипових та символічних структур мислення, які продовжують впливати на світоглядні установки, соціальні практики, релігійно-духовні системи та культурні традиції сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у

яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Питання найдавніших уявлень про душу досліджувалося у працях провідних антропологів, філософів та психологів. Класичний підхід до розуміння анімізму сформував Е. Тайлор [5], який розглядав віру в душу як початкову форму релігії. Його ідеї були розвинуті Дж. Фрезером [6], що простежив магічно-міфологічні корені уявлень про духовну субстанцію, тоді як М. Еліаде [2] підкреслював універсальність сакральних архетипів і ритуальної структури духовного досвіду людства.

Психоаналітична традиція внесла своє тлумачення: З. Фройд [7] пов'язував архаїчні вірування із несвідомими інстинктами та табу, а К. Г. Юнг [9] – із колективним несвідомим та архетипічними образами. У межах когнітивної науки П.

Блум [10] показує, що схильність до дуалізму й уявлення про душу закладені у ранніх когнітивних механізмах людини.

Українські дослідники також приділяють значну увагу духовним витокам світогляду. М. Попович [4] та С. Кримський [3] аналізували онтологічні підстави духовності, символізму та міфологічної свідомості, а В. Горський [1] розглядав генезу філософських поглядів на людину та її внутрішню субстанцію.

Особливої уваги заслуговує внесок Анатолія Фурмана [8], який підкреслює, що архаїчні уявлення про душу є не лише історичним феноменом, а й первинною формою ноологічного самовизначення людини. На його думку, саме через символічно-міфологічні моделі давня людина здійснювала першу рефлексію над внутрішнім світом, закладаючи основи

екзистенціального та духовно-психологічного виміру людського буття. Фурман наголошує, що такі уявлення формували когнітивно-ціннісні структури, які стали фундаментом для подальшого становлення психологічної культури та наукового знання про душу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Попри значний науковий інтерес до питання генези уявлень про душу, низка аспектів залишається недостатньо висвітленою у сучасному історико-психологічному дискурсі. Зокрема, потребує подальшого аналізу внутрішня логіка становлення духовно-психічних уявлень від первісного анімізму до більш структурованих концептів душі у ранніх цивілізаціях Давнього Єгипту, Месопотамії, Індії та Китаю. Недостатньо дослідженими залишаються питання трансформації

архаїчних вірувань у перші спроби раціонального осмислення психічної реальності, зокрема перехід від міфологічно-символічних моделей до філософсько-антропологічних пояснень.

Особливої уваги потребує аналіз того, як архаїчні моделі душі були інтегровані у культурні практики, обрядовість, етичні норми та зародки моральної саморегуляції людини. Малодослідженим залишається зв'язок між первісними уявленнями про душу та формуванням механізмів внутрішнього контролю, самосвідомості, поняття провини і відповідальності, що є фундаментом психологічного знання. Водночас у наявній літературі недостатньо висвітлено роль когнітивних і емоційних процесів у формуванні вірувань про душевну субстанцію як універсальну життєву силу.

Формулювання цілей статті (постановка

завдання). Метою статті є здійснення комплексного історико-психологічного аналізу філософсько-релігійних уявлень про душу та витоків психологічного знання в культурах Стародавнього Сходу, з акцентом на світоглядних і наукових традиціях Месопотамії, Стародавнього Єгипту, Індії та Китаю. Дослідження покликане розкрити особливості формування уявлень про психічну реальність, духовну природу людини, структуру та функції душі у міфологічних, релігійно-філософських і ранньонаукових системах зазначених цивілізацій, а також простежити закономірності переходу від сакральних концептів до перших систематизованих психологічних ідей і практик самопізнання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Уявлення про психічну реальність

формувався впродовж тривалого історичного шляху і відображали загальний рівень розвитку культури, науки та суспільної свідомості. Саме історія еволюції цих уявлень становить предмет історії психології як науки. Наше завдання – проаналізувати виникнення та розвиток знань про психіку, простежити, як змінювалися погляди на природу душі, свідомості та психічних процесів у різні історичні епохи. Ключовим методологічним орієнтиром тут виступає **принцип історизму**, що передбачає розгляд психологічних концепцій у контексті відповідних соціокультурних умов.

Традиційно фіксованою точкою відліку наукової психології вважається **1879 рік**, коли професор Лейпцизького університету **Вільгельм Вундт** заснував першу у світі лабораторію експериментальної психології, пізніше перетворену на

психологічний інститут. Саме цей момент наукова спільнота прийняла як умовну дату народження психології як самостійної науки, що використовує експеримент, систематичне спостереження та об'єктивні методи дослідження психічних явищ. Втім, до цього історичного рубежу людство пройшло довгий шлях у пізнанні внутрішнього світу людини. Протягом понад двох тисячоліть уявлення про душу і психіку розроблялися в межах **філософії**, що й зумовлює назву попереднього періоду – *філософський етап розвитку психологічної думки*. Саме філософи античності, середньовіччя та доби Відродження формували перші систематизовані теоретичні погляди на природу свідомості, пізнання, поведінки та емоцій. Ще раніше, задовго до появи філософських систем, існували **архаїчні, міфологічні та донаукові**

уявлення про душу – найдавніші форми пояснення психічної реальності. На цьому етапі душа розумілася як життєва сила, подих, тінь, двійник людини; вона була нерозривно пов'язана з природними явищами, магічними ритуалами, культом предків та духовними практиками виживання. Цей період умовно можна назвати **нульовим рівнем розвитку психологічного знання**, що заклав вихідні інтуїції та символічні моделі майбутнього наукового розуміння психіки.

Отже, становлення знань про психічну реальність – це послідовний процес переходу від міфологічного і релігійного світобачення до філософської рефлексії, а згодом – до науково-експериментального дослідження. Саме ці етапи й визначають логіку вивчення історії психології та дозволяють усвідомити глибинні витоки сучасних

уявлень про природу психіки та свідомості.

Однак задовго до виникнення експериментальної науки існували певні уявлення про душу, її властивості, якості та психічні процеси. Упродовж понад двох тисячоліть ці уявлення формувалися і розвивалися переважно в межах філософських систем, що зумовило назву відповідного історичного періоду – **філософський етап розвитку психологічної думки**.

Ще раніше, до появи перших філософських концепцій, існували **донаукові (міфологічні) уявлення про душу**, які виникали в контексті ранніх форм світогляду, міфів, ритуально-магічних практик та культової традиції. Саме з цього найдавнішого шару уявлень про внутрішній світ людини бере початок історія психологічних поглядів.

Наукова психологія як самостійна дисципліна постала значно пізніше – із

заснуванням у 1879 році В. Вундтом першої лабораторії експериментальної психології у Лейпцизькому університеті. Відтоді психологічне знання набуло **експериментального, емпірично обґрунтованого характеру**, що започаткувало новий – науковий – етап розвитку психології.

Таким чином, у розвитку уявлень про психіку виділяють три ключові етапи:

1. Міфологічний етап (до VI ст. до н. е.) – архаїчні та міфологічні уявлення про душу, дух, життєву силу, тінь, подих.

2. Філософський етап (VI ст. до н. е. – 1879 р.) – формування систематизованих концепцій психіки у межах філософії.

3. Науковий етап (з 1879 р. – до сучасності) – розвиток психології як самостійної експериментальної науки.

Поняття “душа” як первісна психологічна гіпотеза людства. Термін «душа» потребує спеціального роз’яснення, оскільки саме його можна розглядати як першу своєрідну «наукову гіпотезу» давньої людини щодо природи психічного. Досліджуючи історію психології, ми неминуче звертаємось до питання, як виникло це поняття і чому воно стало необхідним для пояснення внутрішнього світу та поведінки людини.

Душа (грец. *ψυχή*, лат. *anima*) – багатовимірне поняття філософії та релігії, що позначає нематеріальну (або тонкоматеріальну) сутність людини, її життєвий принцип, носія індивідуальності, волі й внутрішніх переживань.

Мова як джерело перших уявлень про психічну реальність

Ключовим твердженням є те, що первісні уявлення про душу виникають паралельно із появою мови. Саме мова, як універсальна знакова

система, стала головним інструментом не лише комунікації, а й пізнання, мислення та саморегуляції. Завдяки мовним засобам людина отримала можливість позначати предмети і явища навколишнього світу, осмислювати власні дії та внутрішні стани, накопичувати й передавати досвід, а також формувати первинні концепти, у тому числі й ті, що стосуються психічної реальності. Мова забезпечила не лише зовнішню комунікативну функцію, але й внутрішню когнітивно-регулятивну, яка нерідко залишається поза увагою студентів, хоча саме вона є ключовою для розуміння зародження психологічного знання.

На ранніх етапах розвитку людської свідомості абстрактне

мислення ще не було розвинене, тому внутрішні стани відображалися та передавалися за допомогою чуттєво-конкретних образів. Метафоричне мислення стало першим способом осмислення невидимих психічних процесів: тіло і тілесні відчуття виступали моделлю для інтерпретації досвіду, пов'язаного з емоціями, переживаннями та внутрішніми імпульсами. Саме тому первісна людина описувала душевний біль через образ вогню, смуток – через падіння або втрату опори, радість – через світло чи відчуття легкості. Такі сенсорно забарвлені асоціації дозволяли закріплювати суб'єктивний досвід у мові й робили його доступним для передавання наступним поколінням. Наприклад:

Слово	Первісний сенсорний образ	Психічний зміст
<i>Горе</i> – «горіти»	пекуче відчуття	сильний душевний біль
<i>Розпач</i> – «падати»	втрата опори	безсилля, відчай

Слово	Первісний сенсорний образ	Психічний зміст
<i>Захоплення</i> – «хапати повітря»	зміна дихання	емоційне потрясіння
<i>Просвітлення</i> – «світло»	світло, видимість	ясність, гармонія, інсайт

Таким чином, психічне ще не відокремлювалося від фізичного; **тілесні відчуття були мовою душі.**

Уявлення найдавніших людей про душу. Уявлення про душу сформувалися внаслідок осмислення людиною власних переживань та спостереження за явищами навколишнього світу. Давня людина намагалася пояснити та впорядкувати внутрішній досвід, і тому поняття душі стало своєрідним універсальним пояснювальним принципом. Воно було «триєдиним»: той самий феномен міг описуватися одночасно як сила, як переживання та як духовний двійник людини. Жодних суперечностей у цьому стародавній мислителі

не вбачали – образи виконували функцію мисленневих моделей, через які людина передавала приховані сенси та значення.

Передусім душа розумілася як **життєва сила, енергія**, що забезпечує можливість діяти, мислити, рухатися та взаємодіяти з іншими. Вважалося, що ця сила може змінюватися – зменшуватися під впливом втоми, хвороби, невдач чи лиха і відновлюватися через сон, відпочинок, зв'язок із природою або ж спеціальні обряди. Частину цієї сили людина могла успадкувати від предків, а також примножувати її за допомогою амулетів, талісманів та оберегів. Саме з цього уявлення виростає культ предків, який

відігравав важливу роль у збереженні сили роду та підтримці людини протягом життя. Навіть сьогодні ми зустрічаємо залишки цих вірувань: люди носять особливі прикраси “на удачу”, оберігають символічні предмети, звертаються до “життєвої енергії”, удачі, харизми, “сили духу”.

Другий вимір давнього уявлення про душу пов'язаний із переживанням зв'язку людини зі світом і власним тілом. Душа осмислювалася як те, що людина відчуває в діях і станах, особливо у ритуальних та емоційно насичених ситуаціях. Внутрішні переживання сприймалися через тілесні сигнали: прискорене серцебиття – як хвилювання чи страх, важкість у грудях – як печаль, відчуття “легкості” – як радість. Таким чином, тіло було безпосереднім інструментом пізнання душевних станів. Щоб зберегти гармонію між

тілом і душею, застосовували спеціальні дії – ритуали, очищення, символічні практики. Це був спосіб “утримати душу на місці” та забезпечити рівновагу внутрішнього світу.

Третій аспект – душа як “двійник” людини, невидиме відображення її сутності. Вважалося, що цей двійник може залишати тіло під час сну чи непритомності і остаточно покидає його в момент смерті. Саме він визначав життєвий шлях людини, її природні якості, риси характеру, харизму, здатність впливати на інших. Душа-двійник сприймалася як “схема” чи “креслення”, за яким формується тіло: дитина росте і “заповнює форму”, що існує спочатку у невидимому духовному вимірі. Таким чином пояснювали життя, смерть і становлення особистості. Сон означав тимчасовий вихід душі-двійника, непритомність – її часткову втрату контакту з тілом,

смерть – остаточне відходження. Усе, що порушувало цілісність тіла і духу, сприймалося як “збій” у присутності або силу цього двійника.

Отже, найдавніші уявлення про душу були багатовимірними: душа – це сила, що надає життя і здатність діяти; це внутрішнє переживання станів і зв’язок із тілом; це духовний образ-двійник, який визначає індивідуальність людини та її життєвий шлях. Таке комплексне уявлення стало першою формою психологічного мислення і поклало початок тривалій історії розвитку поглядів на психіку.

Уявлення про душу в цивілізації Давнього Єгипту. Наступний етап розвитку уявлень про душу пов’язаний із становленням цивілізації. Саме з появою ранніх цивілізацій та формуванням суспільних інститутів починається якісно новий період у розвитку людського світогляду. Перехід від

первіснообщинного ладу до організованих соціальних структур супроводжувався розвитком землеробства, переходом від кочового до осілого способу життя, виникненням ремесел і спеціалізованих видів праці. Однак вирішальне значення для історії психологічної думки мав винахід писемності, який надав людству можливість фіксувати знання, накопичувати їх і передавати наступним поколінням. Завдяки цьому відбувалося прогресивне нагромадження, осмислення та систематизація уявлень про людину, її внутрішній світ і місце у космосі.

Цивілізація (від лат. *civilis* – громадський, суспільний, державний) визначається як історична форма людської спільноти, яка протягом певного періоду характеризується стійкою суспільно-політичною організацією, розвитком економічних відносин, культурними традиціями, спільними

духовними цінностями, нормами поведінки та певною ментальністю. Поява державності, розгалуженої системи управління, релігійних інституцій і письмових джерел змінила спосіб накопичення досвіду та його збереження. У рамках соціально впорядкованого життя формувалися перші спроби раціонального пояснення внутрішніх станів і поведінки людини, що підготувало ґрунт для подальшого розвитку філософських і протонаукових концепцій.

Характерними ознаками становлення цивілізації були організація суспільного життя та розвиток соціальних інститутів, поява землеробства як основи осілого способу існування, удосконалення ремесел і спеціалізація праці. Писемність стала не лише технічним засобом комунікації, а й засобом концептуалізації досвіду, структурованого мислення та формування колективної

пам'яті. Вона забезпечила можливість фіксувати знання, їх накопичувати, систематизувати та передавати у незмінному вигляді. Саме в цей період починаються перші узагальнені спроби осмислення уявлень про душу, її природу, функції та взаємодію зі світом, що зумовлює поступовий перехід від міфологічної картини світу до зародження філософського мислення.

У цьому контексті особливе місце належить цивілізації Давнього Єгипту – одній з найдавніших культур, які виробили складну систему уявлень про душу, її структуру, функції та потойбічне існування. Її світоглядні моделі стали основою подальших уявлень про духовну природу людини й справили значний вплив на розвиток історико-психологічної думки.

Розглядаючи еволюцію уявлень про душу, особливе місце

посідає цивілізація Давнього Єгипту. Саме тут вперше відбулося не лише накопичення, а й цілеспрямована систематизація знань завдяки розвитку релігійних практик, появі організованої жерцької касты, удосконаленню писемності та формуванню складної ритуальної культури. Єгипетські жерці виконували роль перших хранителів та інтерпретаторів знань про людину, її психічні й духовні властивості. Писемні пам'ятки на папірусах, що дивовижно добре збереглися завдяки сухому клімату, стали матеріальним свідченням ранньої психологічної рефлексії. Особливо важливу функцію відігравали поховальні тексти, які вкладали разом із муміями й які містили уявлення про душу, її природу, посмертне існування та шлях у потойбічному світі.

Єгипетська концепція душі суттєво відрізнялася

від більш ранніх архаїчних уявлень, де душа розумілася як єдина життєва сила. Давні єгиптяни розробили складну модель душевної організації, передбачивши існування кількох душевних сутностей, кожна з яких виконувала специфічні функції. Таким чином, замість єдиного життєвого начала, властивого первісному світогляду, формується багатокomпонентна структура душі, що відображала намагання пояснити різні аспекти людського існування – від емоційних станів і тілесних проявів до морально-вольових якостей, інтуїції та духовної природи.

Найважливішою була ідея множинності душ. Єгиптяни вважали, що кожна людина має щонайменше п'ять різних душевних утворень, кількість яких могла зростати залежно від соціального статусу та життєвих функцій індивіда. Одним із ключових

елементів була Ка — життєва сила, внутрішній двійник людини, що забезпечував її захист та внутрішню цілісність. У потойбіччі саме Ка ставала центральним осередком існування. Інша душа – Ба – виконувала функцію внутрішнього розумного голосу, своєрідного внутрішнього співрозмовника, який підказував рішення та наділяв людину здатністю до розуміння. Шуїт – “тінь” – символізувала захисну ауру і джерело життєвої енергії, дарованої богами. Рен, або ім’я, слугувало ідентифікатором особистості, пов’язувало людину з родом, традицією та божественним порядком і потребувало ретельного захисту. П’ята сутність – Ах – уособлювала духовну силу, пов’язану з досягненнями людини; після смерті вона підносилася на небо, перетворюючись на зірку.

Суттєвим аспектом єгипетської психології було й ставлення до смерті.

Єгиптяни сприймали земне життя як підготовку до існування у потойбіччі. Саме тому особливе місце займала “Книга мертвих” — своєрідний духовний і практичний путівник, що містив інструкції для душі щодо того, як пройти випробування й досягти благополучного післясмертного буття. Муміфікація, ритуальні практики, культ предків і складна система ритуалів були покликані зберегти не лише тіло, а й душевну структуру людини, забезпечивши гармонію між видимим і невидимим, матеріальним і духовним світом.

Давньоєгипетські уявлення про душу становлять важливий етап у розвитку історико-психологічної думки. Єгиптяни вперше здійснили спробу диференціювати внутрішні аспекти людського існування, окреслити зв’язок між індивідуальністю, соціальною роллю та духовною сутністю,

забезпечивши концептуальний місток між архаїчним мисленням і філософськими системами пізніших цивілізацій. Їхній внесок полягає не лише у багатому символічному спадку, а й у закладенні підвалин для подальшого розвитку уявлень про структуру особистості, внутрішній досвід та природу духовного життя людини.

Уявлення про душу в цивілізації Месопотамії (Міжріччя). Цивілізація Месопотамії, або Міжріччя (Дворіччя), була однією з перших великих цивілізацій людства, що сформувалася у долині річок Тигр і Євфрат на території сучасного Близького Сходу приблизно у середині IV тисячоліття до н. е. Саме тут виникли найдавніші міста-держави, а також перші адміністративні та політичні структури, які забезпечували організацію суспільного життя. У різні історичні періоди на цій території існували потужні державні утворення:

Шумер, Аккад, Вавилонія та Ассирія. Цивілізація Месопотамії дала людству цілу низку фундаментальних відкриттів: систему клинописного письма, перші писані закони, колесо, а також розвинену систему землеробства й іригаційні споруди.

На відміну від ізольованого географічними бар'єрами Давнього Єгипту, Месопотамія була справжнім перехрестям культур і народів, що зумовило постійний обмін знаннями, віруваннями та уявленнями. Тому уявлення про душу формувалися поступово і передавалися від одного етносу до іншого — від шумерів до вавилонян та ассирійців, зазнаючи трансформацій під впливом різних культурних та релігійних традицій.

Головною світоглядною ідеєю мешканців Месопотамії було переконання у тому, що жодна подія не

відбувається випадково: усе визначається волею богів. Відповідно, кожна подія мала свій передвісник або знак, який необхідно було знайти, правильно витлумачити та врахувати. Це переконання сформувало розвинену систему спостереження за природними та соціальними явищами з метою прогнозування майбутнього. Саме в Месопотамії виникли перші систематизовані підходи до передбачення подій, які згодом дістали назву лженаукових практик: астрологія (читання знаків на небі), ворожіння (передбачення за різними ознаками), хіромантія (визначення долі за лініями на долоні). Важливо підкреслити, що для давніх мешканців ці системи не були містикою – це був спосіб орієнтації у складному й непередбачуваному світі, рання форма спроб зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки.

Уявлення про душу у Месопотамії були нерозривно поєднані з релігійними уявленнями та принципом божественного визначення долі. Душа розглядалася як частина загального космічного порядку, підпорядкованого волі богів. Посмертне існування не мало особливої цінності: душа продовжувала існувати у темному світі тіней, позбавленому радості та світла. Саме тому основною цінністю вважалося земне життя – «тут і тепер», а людське щастя пов'язувалося передусім із уважністю, покорою волі богів і здатністю розпізнавати знаки майбутнього.

У цьому контексті слід відзначити важливу психологічну інновацію Месопотамії – зачатки діагностичного мислення. Вважалося, що за зовнішніми ознаками – поведінкою, виразом обличчя, станом тіла – можна передбачати події та розуміти наміри людини. У

певному сенсі жерці того часу виконували функції, які ми сьогодні асоціюємо з психологами: вони спостерігали, інтерпретували, пояснювали внутрішній стан людини через зовнішні прояви.

Таким чином, цивілізація Месопотамії зробила вагомий внесок у становлення ранніх психологічних уявлень: тут сформувалося переконання у закономірності подій, виникли перші системи символічного тлумачення явищ і зародилися способи діагностики внутрішніх станів через зовнішні ознаки. Месопотамська модель душі заклала підґрунтя для подальших культурних концепцій внутрішнього світу людини та стала важливою ланкою у загальній історії психологічної думки.

Уявлення про душу в цивілізації Стародавньої Індії. У цивілізації Стародавньої Індії формуються надзвичайно глибокі й складні уявлення

про душу, які поєднують космологічні, етичні, ритуальні та психологічні уявлення. Давньоіндійська думка розвивалася в межах як релігійно-міфологічних традицій, так і ранніх філософських систем, що поступово переходили до глибоких психологічних моделей внутрішнього світу людини. Вже на ранньому етапі тут виникає ідея багат шаровості душі: передбачалося існування кількох душевних центрів, розташованих у вигляді концентричних сфер. Центральна душа розглядалася як безсмертна, незмінна і вічна, тоді як зовнішні складові пов'язувалися з конкретним життям людини і зникали після смерті фізичного тіла. Саме ця центральна душа, вільна від тілесної оболонки, переходила в нове тіло, що відображало віру у реінкарнацію – ідею перевтілення, згідно з якою кожне наступне життя залежить від поведінки людини у попередньому існуванні.

Ключовим законом, що визначав долю душі, була карма – універсальний закон морально-психологічної причинності, який об'єднував сферу дії, мислення і намірів. У межах індуїстської традиції карма розумілася як сукупність усіх вчинків, слів і навіть думок людини, які формують її майбутні долі. Добрі дії сприяли вищому народженню, тоді як недобрі, злі чи нечисті наміри призводили до страждань і нижчих форм перевтілення, аж до можливості народження у тілі тварини. Саме тому значна увага приділялася регуляції поведінки, моральній чистоті та здатності контролювати думки й наміри. Відповідно, усі індійські духовно-філософські системи об'єднувала ідея карми та реінкарнації, а кінцевою метою людського існування вважалося звільнення від кола перероджень – мокша, що досягалася через глибокий духовний розвиток і відмову від

прив'язаності до матеріального світу.

Важливим етапом розвитку психологічних практик в Індії стала поява йоги – системи духовної, інтелектуальної та тілесної самодисципліни, спрямованої на очищення свідомості та досягнення вищих станів буття. Йога передбачала сувору послідовність етапів: моральні заборони (яма), практики очищення (ніяма), укріплення тіла через асани, регуляцію психіки за допомогою пранаями, відключення чуттів через прат'яхару, тренування концентрації (дхарана), медитацію (дх'яна) та стан повного духовного осягнення – самадхі, що символізував повернення душі до вищого космічного начала. Ця система стала фундаментом не лише індійської духовної культури, але й подальших психотехнічних традицій, зокрема буддизму.

Буддизм, заснований Сіддгартхою Гаутамою, який після досягнення

просвітлення став відомий як Будда, розвинув індійські уявлення про психіку та запропонував власний шлях звільнення від страждань. Центральною ідеєю буддизму є твердження, що життя наповнене стражданням, однак його можна подолати, усунувши невігластво щодо істинної природи реальності та самого себе. Практика буддизму базувалася на медитації, етичному самовдосконаленні, розвитку співчуття, дисципліни думки та відмові від егоцентричних бажань. Буддизм не передбачав існування Богатворця, а зосереджувався на внутрішньому шляху людини, визнаючи її здатність самотійно досягти звільнення, або нірвани. Згодом буддизм поширився далеко за межі Індії, охопивши Китай, Японію, Тибет, Шрі-Ланку та інші регіони Азії й ставши однією з найвпливовіших духовно-філософських систем світу.

Духовна культура Стародавньої Індії заклала основу для цілісного бачення людини, в якому поєдналися етичні принципи, психопрактика, філософське осмислення реальності та глибоке дослідження внутрішніх станів. Центральні ідеї про реінкарнацію, карму та багаторівневу структуру душі сформували одну з найяскравіших і найвпливовіших концепцій у світовій історії психології, залишивши помітний слід у розвитку людської духовності та розуміння природи внутрішнього світу.

Уявлення про душу в цивілізації Стародавнього Китаю формувалися у контексті загального розвитку давньокитайської думки, що розвивалася поза так званим магістральним шляхом становлення психології. Попри це, внесок Китаю став важливим компонентом світової інтелектуальної спадщини, хоча багато ідей стали відомими значно

пізніше. Давньокитайська традиція розглядала людину насамперед як частину суспільства і роду, тому акцент робився не на внутрішній індивідуальності, а на соціалізації, моральному формуванні та гармонізації відносин між людиною і суспільством. Душа сприймалася не як ізольована сутність, а як феномен, нерозривно пов'язаний із сім'єю, общиною, державою і космічним порядком.

Важливого значення набували уявлення про виховання, моральні норми та етичні засади. Конфуцій підкреслював, що суспільство активно формує людину, а сама людина здатна перетворювати соціум через свідомі дії. Моральне самовдосконалення і впорядкування внутрішнього світу виступали ключовими умовами гармонійного життя і правильного функціонування душі. Таким чином, психологічні

й етичні категорії в конфуціанстві не відокремлювалися: опанування етичних норм одночасно розглядалось як шлях до внутрішнього розвитку та духовної рівноваги.

Поява письма, як і в інших великих цивілізаціях – Єгипту, Месопотамії, Індії, – стала підґрунтям для накопичення та систематизації знань про людину, її внутрішній світ і місце у Всесвіті. Письмові джерела дали змогу зберігати світоглядні та психологічні уявлення, передавати їх наступним поколінням і формувати тяглість традиції.

Давньокитайські ідеї щодо душі вплинули на всю подальшу культуру та суспільний розвиток Сходу. Вони стали фундаментом моральних норм, ціннісних орієнтирів і моделей поведінки, які визначають соціальну динаміку сучасних східних держав. У цих культурах і нині відчутна орієнтація на суспільну гармонію,

відповідальність перед родом і колективом, пріоритет морального вдосконалення над індивідуалістичними потребами.

Отже, становлення уявлень про душу у Стародавньому Китаї було нерозривно пов'язане з розвитком писемності, систематизацією знань і формуванням етичних учень, які й сьогодні задають ціннісний вектор суспільного життя на Сході. Ці ідеї демонструють унікальний тип психологічного мислення, де внутрішній світ людини розглядається через призму її соціальної та моральної взаємодії з іншими та зі світом.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Уявлення про психічну реальність еволюціонували від міфологічних інтуїцій до філософських систем і далі – до експериментальної психології. Витоки уявлень про психіку закорінені в

мовно-метафоричних моделях переживання, що дозволили ранній людині осмислити душу як життєву силу, внутрішній стан і духовного «двійника». Поява письма стала цивілізаційним рубежем, який забезпечив упорядкування, нагромадження й передачу знань, створивши основу для формування складних концепцій внутрішнього світу в культурах Єгипту, Месопотамії, Індії та Китаю. Ці цивілізації виробили різні, але комплементарні бачення душі – від багатокомпонентної духовної структури й ритуальної регуляції буття до розвинених практик самоспостереження, морального вдосконалення та духовної дисципліни. Наукове становлення психології у 1879 році у Вундта закріпило експериментальний і емпіричний підхід, однак його інтелектуальні та культурні передумови – мова, символіка, ритуал,

письмова традиція й соціальні норми – формувалися протягом тисячоліть. Принцип історизму дозволяє усвідомити безперервність розвитку поглядів на психіку та показує, що

сучасні уявлення про свідомість і психічні процеси мають глибокі соціокультурні витоки, які зумовили багатовимірність і багатство сучасної психологічної думки.

Список літератури

1. Горський В. Історія української філософії. – Київ: Либідь, 2001. – 448 с.
2. Еліаде М. Священне і мирське. – Київ: Дух і Літера, 2001. – 256 с.
3. Кримський С. Б. Архетипи української культури. – Київ: Либідь, 2004. – 240 с.
4. Попович М. Нарис історії культури України. – Київ: АртЕк, 1998. – 728 с.
5. Тайлор Е. Первісна культура. – Київ: Основи, 2002. – 547 с.
6. Фрезер Дж. Золота гілка. – Київ: Юніверс, 2001. – 864 с.
7. Фройд, Зигмунд. *Тотем і табу* / пер. Володимир Чайковський. – Харків: Фоліо, 2019. — 272 с.
8. Фурман А. Цілісно-людинознавча парадигма: ноологічні виміри сучасної психології. – Тернопіль: ТНЕУ, 2017. – 312 с.
9. Юнг К. Г. Архетип і символ. – Київ: Основи, 2013. – 624 с.
10. Bloom P. *Descartes' Baby*. – London: Arrow Books, 2005. – 271 p.

PHILOSOPHICAL-RELIGIOUS CONCEPTS ABOUT THE SOUL AND THE ORIGIN OF PSYCHOLOGICAL KNOWLEDGE IN CULTURES OF THE ANCIENT EAST

Liudmila Matokhniuk

Iryna Kucher

***Abstract.** The article traces the evolution of ideas about mental reality from mythological intuitions to philosophical systems and the further formation of experimental psychology in 1879 by Wundt. It is shown that language and metaphorical thinking became the first tool for describing internal states, and the emergence of writing ensured the accumulation and systematization of knowledge. Civilizational models of the soul are revealed: in Ancient Egypt - a multicomponent structure (Ka, Ba, Shuit, Ren, Ah) and ritual regulation of life and death; in Mesopotamia - belief in divine determination of events, development of observation and interpretation of signs; in India - a multilevel soul, karma and reincarnation, yoga and Buddhist meditative and ethical practice; in China - the socio-ethical optics of Confucianism with an emphasis on the education and harmony of man and society. Three stages of the development of psychological knowledge are substantiated: mythological, philosophical and scientific-experimental. Concepts of psychic reality have evolved from mythological intuitions to philosophical systems and further to experimental psychology. The origins of concepts of the psyche are rooted in linguistic and metaphorical models of experience that allowed early man to comprehend the soul as a vital force, an inner state and a spiritual "double". The emergence of writing became a civilizational milestone that ensured the ordering, accumulation and transmission of knowledge, creating the basis for the formation of complex concepts of the inner world in the cultures of Egypt, Mesopotamia, India and China. These civilizations developed different but complementary visions of the soul - from a multi-component spiritual structure and ritual regulation of being to developed*

practices of self-observation, moral improvement and spiritual discipline. The scientific formation of psychology in 1879 by Wundt consolidated an experimental and empirical approach, but its intellectual and cultural prerequisites - language, symbolism, ritual, written tradition and social norms - were formed over millennia. The principle of historicism allows us to realize the continuity of the development of views on the psyche and shows that modern ideas about consciousness and mental processes have deep sociocultural origins, which determined the multidimensionality and richness of modern psychological thought.

Keywords: *soul, psyche, mental reality, representation, civilization, language, mythological worldview, sociocultural context, inner world of man, moral improvement*

References:

1. Horskyi V. Istoriiia ukrainskoi filosofii. – Kyiv: Lybid, 2001. – 448 s.
2. Eliade M. Sviashchenne i myrske. – Kyiv: Dukh i Litera, 2001. – 256 s.
3. Krymskyi S. B. Arkhetypy ukrainskoi kultury. – Kyiv: Lybid, 2004. – 240 s.
4. Popovych M. Narys istorii kultury Ukrainy. – Kyiv: ArtEk, 1998. – 728 s.
5. Tailor E. Pervisna kultura. – Kyiv: Osnovy, 2002. – 547 s.
6. Frezer Dzh. Zolota hilka. – Kyiv: Yunivers, 2001. – 864 s.
7. Froid, Zyhmond. Totem i tabu / per. Volodymyr Chaikovskiy. – Kharkiv: Folio, 2019. — 272 s.
8. Furman A. Tsilisno-liudynoznavcha paradyhma: noolohichni vymiry suchasnoi psykholohii. – Ternopil: TNEU, 2017. – 312 s.
9. Yunh K. H. Arkhetyp i symvol. – Kyiv: Osnovy, 2013. – 624 s.
10. Bloom P. Descartes' Baby. – London: Arrow Books, 2005. – 271 p.